

Analiza i propitivanje obrazovanja kao refleksije društvene zbilje u postdejstonskom periodu u Mostaru

Merima Jašarević Beganović

SAŽETAK: U ovom članku se vrši analiza realizacije nastave u pojedinim srednjim školama za predmete iz društvenih oblasti u gradu Mostaru, te se također, propituju i kritički analiziraju planovi i programi srednjih škola za predmete sociologija, filozofija i psihologija.

Fokus rada je na iskustvima profesora i saradnika koji rade u srednjim školama predavajući predmete filozofija i sociologija, te se na osnovu prikupljene empirijske građe vrši naučni ogled o stanju u obrazovanju kao najvažnijem društvenom segmenatu pocijepane mostarske zajednice.

U članku je nametnuta pretpostavka da su problemi u obrazovanju direktna refleksija nagomilanih problema u bosanskohercegovačkom društvu kao i u široj mostarskoj zajednici.

Metode istraživanja koje su korištene za potrebe ovog članka su: analiza sadržaja i intervju.

Ključne riječi: obrazovanje, srednja škola, planovi i program, sociologija, postdejstonska BiH

Analysis and Examination of Education as a Reflection of Social Reality in the Post-Dayton Period in Mostar

ABSTRACT: Realisation of educational programs in Mostar have been completed and analysed in this article, also there has been critical questions about curriculums of sociology, philosophy and psychology.

The main focus is on interesting experiences of professors who are working in Mostar high schools, who are teaching subjects such as: sociology and philosophy. Those empirical data about educational system in Mostar will show accurate scientific review about condition of society in general view. That analysis of high schools will show what is real condition of Mostar as most important segment of divided communities.

In this article there have been imposed the assumption that problems in education are reflected by so many numerous problems in Bosnian society, as well as in Mostar community.

Methods of research that has been used are: content analysis and interview

Keywords: education, secondary school, plans and programs, sociology, postdeiton-B&H

UVOD

Ovaj članak predstavlja analizu i kritičko propitivanje obrazovnog sistema kako u gradu Mostaru tako i u BiH. Fokus istraživanja bazirao se na nekoliko nivoa, na osnovnom analizirani su planovi i programi za predmete *Filozofija, Logika, Sociologija, Psihologija* prema bosanskim pedagoškim okvirima¹. Pak drugi nivo istraživanja fokusirao se na intervju s profesorima/cama koji predaju spomenute predmete prema bosanskom i hrvatskom planu i programu u

Mostaru. Posljednji nivo istraživanja tiče se sveobuhvatne kritičke sinteze općeg ogleda o stanju u srednim školama u gradu Mostaru proizvedene jednostavnim promatranjem društvene pa tako i obrazovne zbilje u Mostaru.

Pred očima svjetske javnosti i pred domaćim političkim pragom, Mostar kao najveći urbani centar južnog dijela države, se nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu u periodu 1992-1995. (dez)intergisao u dva polariteta. Naime, jedan hrvatski koji suživot u gradu ali i na tlu čitave Hercegovine gradi uz pomoć hrvatske politike iz Hrvatske, drugi koji plutajući između etnopolitičkog diskursa tj. afirmacije Bošnjačke politike pod patronatom Sarajeva i građanskog bosanskog (u najmanjemu procentu) gradi nikad realizirani potpuni suživot i mir u ovome gradu.

Obrazovanje u mostarkom iskustvu zaista prestavlja direktnu refleksiju stanja u društvu tj. ono jeste kobna posljedica političkih postavki društveno-politi

¹U Bosni i Hercegovini obrazovni sistem funkcionira prema tri važeća plana i programa: bosanski, hrvatski i srpski plan i program.

uređenja BiH. Nametnula se glavna pretpostavka za ovo istraživanje, te za potrebe ovog članka, da zbog gore navedenih činjenica, eventualni problemi i generalno stanje u obrazovanju predstavljaju svojevrsnu nuspojavu najprije rata ali i političkih odluka koje su donešene poslije njega. Aktom ne postojanja jedinstvenog obrazovnog sistema, onemogućeno je da se stvori baza za jedno kvalitetno i uspješno obrazovanje u BiH koje će biti model za emancipaciju i bogaćenje građana ove zemlje, samim tim stabilnim sistemom koji će biti u službi čuvanja znanja, spoznaja i vještina potrebnih za razvoj i rast kvalitete (su)života u BiH.

Metode koje su korištene u istraživanju su: analiza sadržaja i intervju, posmatranje.

Glavni cilj istraživanja ali i ovog članka jeste da ponudi cjelovit prikaz realnog stanja u obrazovnom sistemu, kao i da ponudi kritičke okvire za probleme u obrazovanju kako u Mostaru tako i u BiH koji bi mogli poslužiti u idealnom smislu i za konkretne ujedinjene akcije.

KRAH U OBRAZOVNOM SEKTORU KAO POSLJEDICA OPĆE KRIZE I DRUŠTVNIH PROMIJENA U BIH

Najprije, ako se uzmu u obzir činjenice da je BiH pokosio užasni teror: sistemsko istrebljenje, progon i ubijanje stanovništva, kojeg je u stopu pratio te jedan sveopći urbidic koji je za posljedicu ostavio preko 80% političke, kulturne pa tako i obrazovne strukture potpuno uništene. Škole su u mnogim gradovima bile najveća opasnost, tako da su u većini slučajeva zgrade u kojima je nekad bila školska graja sada bile utišane grobnice. Nakon takvih okolnosti, veoma je nezahvalno išta pisati o obrazovnom sistemu, no ipak 22 godine nakon potpisanog dejtonskog mirovnog sporazuma neka vrsta terora se još uvijek osjeća.

Naime BiH je poslije rata prigrlila u potpunosti višestarnački sistem organizacije vlasti tzv. parlamentarnu demokratiju koja je 92. godine bila predstavljala vrhunac emancipacije i građanskih sloboda - konačni bijeg od bilo čijeg patronaštva; mislilo se da se rađa slobodna, samostalna i suverena država BiH. Iako su na prvim stranačnim izborima pobijedile nacionalne političke partije (izmeđuostalih SDA, HDZ) imao se dojam da će BiH postati i biti u skorij budućnosti autonomna i samostalna država svih njenih građana. „Umjesto demokratizacije društva zatonuli smo u totalitarizam, čiju je okusnicu činio nacionalizam; umjesto u ekonomsku tranziciju i tržišnu ekonomiju zatonuli smo u mafijaško-kriminalno i korupcijsko stanje; umjesto prava čovjeka uspostavljen je kolektivitet nacionalnih i narodnih prava u kome jedinka i njegov interes ne postoje (...)“ (Fočo, 2005, str. 49).

Dakle obrazovanje, kao i sve drugo u BiH prolazi kroz procese nacionaliziranja, pa tako imamo „Na prostorima koje je kontroliralo Hrvatsko vijeće obrane (HVO) osnovne i srednje škole kao i fakulteti su radili prema nastavnim planovima i programima koji su skoro u cjelosti bili preslikani iz obrazovnog sistema Republike Hrvatske. Skoro identičnu situaciju nalazimo na prostoru Republike Srpske, s tom razlikom da su nastavni planovi i programi bili prepisani iz Srbije. Na prostoru kojeg je kontrolisala Armija BiH također je

došlo do značajnih promijena unutar nastavnih planova i programa, ali za razliku od hrvatske i srbijanske varijante koji su promovirali nacionalnu isključivost, ovi programi su nastojali afirmirati bosanskohercegovačku zajednicu² (Peco, 2008, str. 287). Dakle, obrazovni sistem u BiH je kolabirao kada su nastupile radikalne promjene bosanskohercegovačke stvarnosti pak koje su rezultirale tri nova-stara konfesionalna školstva, koja su pod nacionalističkim postulatima razorile jedinstven obrazovni sistem i mogućnost za dalji kvalitetniji razvoj i doprinos obrazovanja bosanskohercegovačkog društva.

Ako na taj kontekst pokušamo umetnuti pedagoške standarde koji prate savremene tendencije u nastavi i obrazovnom sistemu matičemo dosta haotičnu sliku obrazovanja u BiH. Ne samo da su gore navedene promjene uticale na bosanskohercegovački obrazovni sistem nego su se uspjele na ta iskustva zalijepiti iskustva savremenog toga svijesti i življenja. Naime, visoka stopa nezaposlenosti, prenapućenost stanovništva u veći gradovima, visok uticaj socijalnih mreža dakle sajber komuniciranje, novi mediji, različiti stilovi života uveliko su počeli sa druge strane da nadgrizau obrazovanje u BiH.

Mnoga znanstvena promišljanja se mogu spojiti u jednoj zajedničkoj niti: u eri naglog razvoja nauke, tehnologije, u sklopu obrazovnog sistema, poneke institucije, posebno osnovne i srednje škole ostale su u prostoru obrazovanja i methodske prakse koja njeguj formalizam i verbalizam (rekli bismo zaostavština iz socijalizma), škole ostaju nerazvijene i bez mogućnosti postanka nositeljica savremenog doba, načina života. Škole ne mogu biti izraz inicijatora, realizatora najrevolucionarnijih promijena u društvu, što i jeste jedna od njihovih najprimarnijih uloga.

Ako ćemo pričati u driskursu današnjice pod pretpostavkom da imamo na umu prosječnu školu, tada govorimo o činjenici da modernizacija tehnike i tehnologije nastave u znatnoj mjeri predpostavlja kvalitet škole. Dakle danas modernizacija škole uslovljava njen društveni položaj i odnos učenika prema njoj. Ako iz gore navedenih opisa bosanskohercegovačkog društva uzmemo u obzir i društvene promjene izazvane globalizacijom, tada moramo naglasiti da se i sami položaj djeteta u sistemu obrazovanja ali i u porodičnom životu znatno promijenio.

Poznato je da su djeca već od predškolske dobi, u svojim domovima upoznati sa mnogim tehnološkim i medijskim sadržajima koji na njih ostavljaju jak uticaj, osim toga uz nagli rast gradova, većina djece od najranijih godina svoje djetinjstvo proživljavaju dijelom u transportu (odlazak u vrtić, školu, te mnoge druge aktivnosti) tako da već u školskom uzrastu djeca

²Najčešći primjer se uzima predmet iz maternjeg jezika gdje se prema planu i programu za III i IV razrede srednjih škola u Federaciji BiH rade pisci iz svih nacionalnih književnosti, dok se prema srpskom i hrvatskom planu i programu ne rade pisci iz drugih nacionalnih književnih diskursa.

moraju da se privikavaju na jedan neobičan i za njih nepodoban fenomen a to je konstantni boravak u jednom prostoru – u učionici. „Ukratko, kad se vaspitanje odvija u veštačkim uslovima, na sadržajima koji nisu uvijek adekvatni duhu vremena i njegovim tendencijama, postupci koji ne obezbjeđuju dovoljan razmah ljudskog stvaralaštva, to umanjuje doprinos mladog čovjeka vlastitoj izgradnji i konstruktivnoj afirmaciji. Stoga se ponekad stiče utisak kao da je dovoljno imati dobru memoriju, rutinski raditi određene poslove i biti potpuno poslušan za uspjeh u školi i društvenom životu“ (Mandić, Radovanović i Mandić, 2000, str. 292).

Zbog neadekvatnih uslova i načina kako se realizuje nastava ali i odgoj, nije se u stanju potpuno angažirati kognitivne, emocionalne i konativne snage ličnosti mladih ljudi u nastavi, nije se u mogućnosti razviti unutarnja motivacija u procesu učenja, na žalost sve to dovodi do tragične i često pogubne posljedice da: „(...) kod učenika imamo, manje ili više vidno, odsustvo interesovanja za rad, ravnodušnost, nestašlike i izbjegavanje radnih obaveza, kao i razne indirektno načine ispoljavanja svoga nezadovoljstva onim što se u školi realizuje“ (Mandić et al., 2000, str. 293-4). Međutim, imperativ savremene pedagogije, tj. modernog obrazovanja jeste učenikov doprinos nastavi i vlastitom razvoju. Postoji uvriježeno mišljenje da će sama aktivnost učenika u nastavi doprinijeti kvaliteti nastave, što nije tačno.

Naime, sam aktivitet ne daje garanciju izgradnje samostalne, samoodgovorne i nezavisne ličnosti; razvoju samostalnosti u mišljenju, govoru i djelovanju; potrebno ja znatno više napora u ostvarivanju i postizanju cilja da učenik bude cjelovita, sretna i uspješna ličnost (pod uspješnom ličnosti podrazumijevam kvalitetnu osobnost).

Osim toga, u današnjem sistemu obrazovanja još uvijek su nastavnici visoki i nedodirljivi autoriteti, „(...) još ponegdje se neguje hipokritski etički sistem, zadržava podređen položaj učenika i raži njegova bezuslovna pokornost. Autoritet nastavnika u nekim školama, formira se na osnovu njegovog superiornog stava kao organizatora i verifikatora vaspitno-obrazovnog rada, privilegije da na osnovu subjektivnog uvjerenja daje ocjenu, izriče mere discipline (...)“ (Mandić et al., 2000, str. 296).

Jasna je dihotomija između ciljeva obrazovanja koji su sasvim uspješno definisani i praktičnog izvođenja vaspitno-obrazovnog rada. Jedni smatraju da je obrazovni sistem tu da da učenicima mogućnost da steknu opšta znanja i opšte vještine, dok drugi ističu da učenici u procesu svog obrazovanja trebaju steći specijalizovana znanja i vještine. Pak treći značaj i jednih i drugih u odgovarajućim proporcijama.

Omasovljenje školstva je termin koji pretpostavlja ali i jasno detektira društvenu činjenicu koja je nastala kao rezultat popularizacije obrazovanja s negativnim posljedicama i to „To je u znatnoj mjeri, uticalo na pojavu rušenja pedagoških standarda u procesu organizacije i realizacije nastave, unušenje jedne doze relativizma u kriterije ocjenjivanja, izrazitije smanjivanje nivoa obrazovanosti (naročito prosječnih učenika i učenika ispod prosjeka) i stvaranje iluzije kod većine slabih učenika da je bez velikih teškoća, moguće

završiti sve stupnjeve obrazovanja“ (Mandić et al., 2000, str. 297).

Tu je i otuđenje učenika od njegove kreativne suštine zbog fokusa na puko reproduciranje činjenica, veliki faktor uticaja na promjene u obrazovanju ima i nagli i brzi razvoj nauke/a, tehnike i tehnologije koji su učenike a i nastavnike programirali, automatizirali do te mjere da se odvijaju dvije paralelne nestabilnosti: škola nije sposobna da razvije kod mladih one kvalitete koje će im pomoći da na konstruktivan način sudjeluju u društvenim promjenama, dok djeca postaju samo prenosioci informacija koji savršeno upravljaju novim tehnologijama.

Osim svega navedenog, bitno je spomenuti tendencije nastavnika da se nastavni predmeti izolovano predaju, da se znanje parcijalizuje, stvarajući vještačke barijere među predmetima „ne dozvoljava sa se ostvari kreativna ličnost, a to nerijetko ima z posljedicu zanatsku orijentaciju čovjeka, epigonsku strukturu ličnosti, njenu dominantnu orijentaciju na rutinski rad i konformističke oblike ponašanja“ (Mandić et al., 2000, str. 291). Ono što, čini se jeste evidentan problem što nastavnici često jednostrano koriste nastavna sredstva. „U svim vrstama škola (osnovnim, srednjim i visokim) dominiraju metode usmenog izlaganja, razgovora i rada s tekstom, a zapostavljaju se (ili se njima manje koriste) metode demonstracije, eksperimenta, grafičkih radova, laboratorijskih radova i druge. Frontalni oblik rada smatra se najekonomičnijim i najefikasnijim, dok se u drugi plan stavljaju ili se donekle zanemaruju grupni, individualni i kombinovani oblici rada. U mnogim školama, mada je to neshvatljivo s obzirom na stepen razvoja tehničkih i drugih pomagala, osnovna i dominantna nastavna sredstva su tabla, kreda i knjiga“ (Mandić et al., 2000, str. 291).

Zaključak je da problemi i nedostaci s kojima se suočavaju obrazovne ustanove danas su direktna posljedica nestabilnosti jednog šireg društvenog stanja ali i obrazovne politike (bolje reći politika), formalnog sprovođenja obrazovne reforme, nedovoljne materijalne i kadrovske baze za sprovođenje reforme, parcijalnog rješavanja vitalnih problema odnosa u školi i sporog osposobljavanja škole za samostalno vršenje svih funkcija organizacije, realizacije i verifikacije svoga rada. U praksi obrazovanje je najmanje važno u odnosu na teorijski okvir koji u mnogim sugestijama podcrtava bitnost uloge obrazovanja u društvu.

Dešava se iz gore navedenih opisa da je upravo obrazovanje prostor koji preuzima najhitniju brigu i zbrinjavanje ako se misli imati kvalitetnu društvenu zajednicu, te zdrave i uspješne pojedince.

ANALIZA PLANOVA I PROGRAMA SREDNJIH ŠKOLA ZA PREDMETE FILOZOFIJA, LOGIKA, SOCIOLOGIJA I PSIHLOGIJA, ANALIZA INTERVJUA S PROFESORIMA/CAMA

Analizirana su tri plana i programa iz perioda 1994/95., 1998., i 1999. godine., ti isti za predmete filozofija, logika, sociologija i psihologija predviđeni su za škole opšta gimnazija, učiteljska škola i srednje umjetničke škole (Nastavni plan i program [NPI] za opće gimnazije Federacije BiH, školska 1994/95. godina; NPI za Učiteljsku školu, školska 1994/95. godina; NPI za srednje umjetničke škole, školska 1994/95. godina; NPI za opće gimnazije Federacije

BiH, školska 1998. godina; NPiP za opće gimnazije Federacije BiH, školska 1999. godina). Prvi plan i program u svom naslovu ima u vidu republiku BiH, dok se ostala dva referiraju na Federaciju BiH.

Kada se razmatra prvi nastavni plan i program za opće gimnazije iz 1994/1995. godine za predmet Filozofija sa logikom (za III i IV razred) stoji da „savremena koncepcija nastave i obrazovanja, općenito gledano, teži razvijanju moći rasuđivanja i mišljenja kod učenika, a nastava logike ima izuzetnu ulogu u ostvarivanju tog zahtjeva. Za ispunjenje ovog zadatka u nastavi od presudnog je značaja redovno i temeljito pripremanje nastavnika za ostvarivanje programskih zadataka u nastavi logike. Zato svaki nastavnik, zavisno od uslova, prirode sadržaja, vlastitih znanja i sposobnosti, treba da se opredijeli u izboru aplikativnih elemenata, metodskih postupaka, organizacije nastave, nastavnih pomagala isl.(...)“ (1994/5, str. 203).

Istaknuto je u daljem tekstu da se daje prednost dijaloškoj metodi u odnosu na metode izlaganja. Kao jedan od ciljeva nastave logike navedeno je da treba da kod učenika razvije sposobnost jasnog i kritičkog mišljenja. Sugerirana literatura za uspješno vođenje nastave je iz 1964. godine.

Ono što su sva četiri intervjuisana ispitanika navela, a tiče se gore navedenog izražava potpuni pesimizam kad su naši tj. učenici mostarskih škola u pitanju. Niti na ijednom predmetu, dakle bilo da se radi o sociologiji, filozofiji, ili nekom drugom, učenici nisu otvoreni za komunikaciju. „Učenici ne žele da sudjeluju u dijalogu, posebno kada se obrađuju teme iz politike ili njihove svakodnevnice. Učenici ne žele da se izraze javno, veoma su povučeni i nezainteresirani za kritički stav. Svoje školske obaveze iz predmeta sociologija doživljavaju kao puko reprodukovanje gradiva. Ne interesira ih svijet u kome žive³.

Kao jedan od ciljeva nastave iz predmeta Filozofija jeste da se kod učenika podstakne „samostalno rasuđivanje o hitnim pitanjima savremenog svijeta i čovjeka“. U detaljnim objašnjenjima stoji da „orjentirati nastavu filozofije isključivo na historijski prikaz filozofskih učenja pojedinih filozofa ne bi bilo dovoljno za realizaciju njenih ciljeva i zadataka. Zato u historijski pristup filozofiji treba da bude uključen i način njene obrade po problemima, odnosno da se naučnost filozofije postavi sa stanovišta imanentne kritike, a ona ima dva principa: formalnologičku dosljednost i intelektualnu plodnost“. Naglašeno je i kako je od presudnog značaja „redovno i temeljito pripremanje nastavnika za ostvarenje programskih zadataka u nastavi filozofije“, kao i da posebnu pažnju treba posvetiti izboru nastavnih metoda primerenih nastavi filozofije: fokusirati se na dijalošku metodu. Sugerirana literatura za uspješno vođenje nastave je iz 1968. godine i iz 1984. godine.

Plan i program za predmet Filozofija iz iste školske godine za opće gimnazije za IV razrede sugerira da se „u obradi pojedinih nastavnih jedinica (filozofska pitanja) više koriste izabrani tekstovi pojedinih filozofa, kao provokacija, ilustracija, argmentacija ili rezultat. To se treba prihvatiti kao redovni princip u nastavi filozofije. Isto tako, boljim učenicima treba prepustiti da čitaju veće fragmente ili čitavo djelo filozofa, zatim organizovanje posebnih časova posvećenih analizi odabranih pročitanih tekstova, kao i zajedničkog čitanja i vođenja rasprava, filozofskih diskusija i sl. Treba praktcirati veće angažovanje učenika u elaboraciji novih sadržaja posebno u boljim odjeljenjima“. Za zadaće fokus je na racionalnom izboru da se uz logičku i aksiološku analizu rade analize filozofskih tekstova. „U elaboraciji programskih sadržaja filozofije treba ostvarivati interdisciplonarni pristup i vršiti koleraciju sa sadržajima u drugim nastavnim predmetima. Na primjer u planu i programu za predmet psihologija konstantno se podvlače poveznice psihologije i logike kao i filozofije.

Ono što zabrinjava na takvu vrstu provokacija u nastavi učenici su imuni, kako je ustvrdio jedan sugovornik⁴ „Od većine učenika, jedva da postoji 1% onih koji imaju viziju života i zdravu ambiciju, koji znaju šta žele. Većinu njih zanima: NIŠTA. Imam sada situaciju da pet ili šest učenika iz čitave generacije, može se reći da su formirane ličnosti, ostali niti gledaju filmove, niti slušaju muziku, niti čitaju. (...) Vodio sam ih jedno vrijeme redovito u pozorište ali sam vrlo brzo shvatio da ću im učiniti uslugu ako ih ostavim u učionici, u ovom gradu nemate gdje pogledati kvalitetnu izvedbu, sve to je i ispod prosjeka“.

Svi intervjuisani profesori na svoje časove donose fragmente tekstova iz svijeta filozofije ili književnosti, neki sa svojim učenicima učestvuju na međunarodno priznatim projektnim aktivnostima koje organizira Civitas i Vijeće Evrope, čak ti učenici odlaze i u Parlament Federacije da bi vidjeli načine i mehanizme funkcioniranja vlasti ali ipak su mišljenja da učenici osim što su introvertni, da su potpuno prepušteni roditeljskoj brizi koja im ultimativno i u potpun smislu određuju odnos prema školskim obavezama pa tako i prema životu. Učenici su tu da „prate ono šta roditelj sugerira, bez razmišljenja, da prati šta profesor govori, bez razmišljanja; (...) od djece i građana prave vojnike kojima glava služi samo za šljem⁵.

Pak u ciljeve i zadatke nastave sociologije istaknuto je (neki od njih): „da se kod učenika formiraju jasne predstave i saznanja o zakonitostima društvenog razvitka; da se učenici osposobe za prepoznavanje, uočavanje i artikulaciju različitih životnih situacija, problema društvene sredine u kojoj žive, za shvatanje osnova, izvora, uzorka i značaja različitog oblika odnosa među ljudima; da se kod učenika izgrađuje

³Ustvrdila je ispitanica pod rednim brojem 3. Koja ima dugogodišnje iskustvo predavajući i prema bosanskom i hrvatskom planu i programu. Radi u dvije gimnazije u Mostaru.

⁴Profesor pod rednim brojem 1. Iskustvo od desetak godina radnog staža; radio u različitim školama i gimnazijama i strukovnim; predavao filozofiju i sociologiju.

⁵ Ibid.

humanistička vrijednosna orijentacija i kritički aktivan i konstruktivan odnos prema društvenoj zbilji" (213).

„Program sociologije treba shvatiti kao pogodnu orijentaciju, te ne treba ga se držati kruto i doslovno. On nastavniku treba da omogući stanovit „vlastiti pristup“ u realizaciji programskih sadržaja. Isto tako nastavnici se sami opredjeljuju u izboru nastavnih metoda i oblika rada. Oni u konkretnoj nastavnoj elaboraciji vrše dimenzioniranje, selekciju i reduciranje onih programskih sadržaja, koji nisu u funkciji otkrivanja unutrašnjih veza i bitnih zbivanja društvenog života ljudi" (215) zavisno od uslova, prirode sadržaja, znanja i sposobnosti nastavnika, svaki nastavnik se opredjeljuje u izboru nastavnih metoda, nastavnih pomagala isl. „od presudnog je značaja redovito i temeljito pripremanje nastavnika za realizaciju programskih zadataka u nastavi sociologije. Nastavnici su dužni da redovito prate stručnu i pedagošku literaturu, ali ipak bilo bi poželjno da se nastavnicima povremeno pruža stručna pomoć, posebno davanjem informacija o značajnoj stručnoj i pedagoškoj literaturi, koja im je neophodna u realizaciji programa ovog predmeta" (215) I za predmet Logika, prema planu i programu za učiteljsku školu (IV razred) podcrtano je da „savremena koncepcija nastave i obrazovanja, općenito gledano, teži razvijanju moći rasuđivanja i mišljenja kod učenika, a nastava logike ima izuzetnu ulogu u ostvarivanju tog zahtjeva" Opet rečeno kao i za predmete filozofije, sociologije i psihologije da je od presudnog značaja redovno i temeljito pripremanje nastavnika za ostvarenje programskih zadataka. „nastavnik će kvalitetnim nastavnim radom motivirati i osposobljavati učenike da uče pravilno misliti, što je primarni zadatak ove filozofske discipline". Kao najbolji metod izvođenja nastave predlaže se erotematičke metode (razgovor i dijalog); također, napomenuto je da logička znanja nemaju svrhu za sebe, „ona služe za lakše orijentiranje u svijetu, da olakšaju učenje i istraživanje. Dakle, sve što povećava intenzitet i trajanje intelektualnog angažovanja u nastavi logike treba koristiti u nastavnom procesu, to će polučiti bolje rezultate i nastavnik će lakše i objektivnije pratiti angažiranje i napredovanje učenika" Kao prijedlog data je publikacija udžbenika iz 1964. godine. Kada su u pitanju planovi i programi za predmete filozofija, psihologija, logika i sociologija iz 1998. godine, jedan od fokusa jeste kroz predmet filozofija na učenicima, tj. navedeno je da je jedan od zadataka filozofije da podstakne učenike na samostalno rasuđivanje o bitnim pitanjima savremenog svijeta i čovjeka. Navedeno je i u upstvima za izvođenje nastavnog programa sa „treba praktcirati veće angažovanje učenika u elaboraciji novih sadržaja posebno u boljim odjeljenjima". Meni se čini, kako su se razvijali mehanizmi obrazovnog sistema poslije agresije na BiH, tako su usvajani savremeniji pristupi nastavi poput onog evidentnog – fokusa na učeniku a ne na nastavniku (mada je anravno i nastavnik bitan faktor nastave). „Upravo sam proces izvođenja nastave i uspješna obrada pojedinih poglavlja i nastavnika (...). Psihologija kao nastavni predmet ima zadatak da pripremi učenike za uspješnije izučavanje filozofije i logike (...) Nastavnik treba da ocijeni koji sadržaj iz područja psihologije imaju značaja za filozofiju i logiku da ih obradi temeljitije. U realizaciji programa važno je da se nastava psihologije izvodi što je više moguće uz korištenje demonstracija i

vježbi, te pitanja seminarskih radova". Meni se čini da je u ovom dijelu u uputama za izvođenje ovog nastavnog programa dosta „nezgrapno" izrečeno koji je zadatak psihologije kao predmeta, kad već jasno stoji u zadacima na početku plana i programa ovog predmeta „cilj nastavnog predmeta psihologije je da učenici steknu osnovno znanje o naučnom objašnjenju psihičkog života čovjeka i razvijanje kod učenika humanističkog pogleda na svijet i društvo" (131).

Pak u uputama za izbođenje predmeta logika, sugerira se da se nastava realizira putem vježbi i rada u grupama do 15 učenika što je jedini slučaj ovako jasno naveden u odnosu na druge premete. Grupni rad đaka jeste i trebao bi biti jedan od nosilaca nastavnog procesa savremenih modela izvođenja nastave.

Evidentan prilog politike i u koncepciju nastavnih planova i programa se najbolje može vidjeti u opisnim uputama za izvođenje ovog plana i programa: „Integritet države Bosne i hercegovine, status Federacije BiH, nacionalna samobitnost njenih naroda, suživot, ljudska prava i osnovne slobode građana, kao i njihova težnja za izgradnjom univerzalnih i kulturnih vrijednosti i demokratski oblikovane multikulturalnosti na cijeloj teritoriji BiH. Ovim se ne iscrpljuju ciljevi i zadaci koncipiranja ovakvog programa, naprotiv, njih uočavamo kako u otvaranju sociologije naspram uticaja svjetske naučne misli i istraživanja interdisciplinarnog sadržaja, tako u mogućnost naše sociološke misli u otvorenu saradnju". Dakle jasno je da su predmeti filozofija, sociologija, logika, psihologija predmeti koji pomažu učenicima u razumijevanju društva pa samim tim potiču na tolerantnost, poštivanje drugog i drugačijeg. Veoma mi je sporna gore navedena uputa za nastavnike, prema mojoj procjeni ona i nije uputa, nego politički pamflet! Dalje standardno stoji (aktivno prati nove tendencije u obrazovnim procesima) da je bitna kreativnost nastavnika pri izboru metoda izvođenja nastave, pomagala, s ciljem razvijanja veće motiviranosti učenika. „Potrebno je, prema tome, da nastavnik prati u okviru stručne misli najnovije sociološke dosege kao i da se osposobljava u najnovijim metodološko-didaktičkim prilazima. (...) U relizaciji određenog nastavnog predmeta sociologije predlaže se, uz postojeći udžbenik sociologije za gimnaziju, upotreba i izrada priručnika za nastavnike i učenike, koji bi obuhvatio najzačajnije sadržaje ovog programa, do izrade novog udžbenika. Prijedlog je takođe da u izradi novog udžbenika pisci udžbenika budu stručnjaci iz onih oblasti koju čine osnovni sadržaji ovog programa, kao i svih naroda BiH!" (146)

Također, u planu i programu iz 1999.godine u uputama za izvođenje programa filozofija rečeno je sljedeće: „Trebalo bi da svi kantoni u realizaciji programskih sadržaja posvete posebnu pažnju oblastima: krišćanska filozofija, Islamska filozofija i filozofska misao u Bosni i Hercegovini koje predstavljaju obavezni dio". Prema mom skromnom sudu, svi sadržaji iz predmeta filozofija su podjednako bitni, nije poželjno se fokusirati samo na jedan programski sadržaj. Smatram ovo perfidnim pritiskom na nastavnike da od predmeta filozofija prave sadržaj iz kulture religija. Ovo su samo dva primjera, sigurna sam da je ovakvih znatno više iz „predmeta iz nacionalnog značaja" poput jezika, (h)istorije/povijesti, koji su i dandanas smatrani vodećim ideološkim

aparatom u širenju specifičnih političkih mišljenja i vrijednosti.

U zadacima predmeta psihologija zastrašujući je primjer opisan u sljedećem opisu, predmet psihologija između ostalog ima zadatak da „kod učenika razvija sposobnost uočavanja i prepoznavanja ponašanja ljudi karakteristično za neke poremećaje, prije svega, nastale kao posljedica strahota rata i trauma u njemu“. Dakle u konsultacijama sa profesorima psihologije koji rade i na Univerzitetu Džemal Bijedić i na Univerzitetu u Sarajevu, ovo spada u najlakšemu rečeno u neosnovan zadatak i cilj predmeta psihologija. Prema uputama za izvođenje ovog predmeta, stoji ono prihvatljivo a to je da „Izučavajući psihologiju učenici treba da sagledaju čovjeka kroz njegovu psihološku i duhovnu dimenziju i da im to znanje koristi svakodnevnom životu, zbog čega je potrebno da nastavnici koriste savremene nastavne metode, prvenstveno demonstraciju, da kroz vježbe i seminarske radove potiču na kreativnost učenika“

Pak kada je u pitanju uputa za izvođenje studijskog programa sociologija, naglašava se potreba „osposobljavanja učenika da sami ucrtaju tragove svoje aktivnosti i individualnog pristupa. Učenička aktivnost može doći do izražaja uključivanjem u istraživanje društvenih pojava, uz druge oblike“(174).

Moglo bi se ovdje zaključiti kako su profesori sa kojima sam obavila intervjue veoma razočarani; sva četiri moja ispitanika se sa velikim izazovima u radu i organiziranju škola nose na sebi svojstven način. Stekao se dojam da je nastava i rad sa đacima najmanji problem. Svi ispitanici istaknuli su činjenicu da su mladi danas, neaktivni, da su deficitarni u kreativnom radu, da nemaju osjećaj za grupni rad, da je većina djece veoma škrta posebno kada je podjela vlastitog znanja u pitanju; da su prezaštićeni od strane svojih porodica (da su razmaženi).

Pak što se tiče planova i programa, može se konstatovati da su zastarjeli i da ne prate savremene inovacije u nastavi. Kvalitet nastave se zasniva na ličnom moralu i ličnoj angažovanosti profesora i njegovoj sklonosti ka kreativnom radu u nastavi. Još samo da napomenemo da ne postoji stručni saradnik na nivou kantona HNŽ-a koji je osposobljen za rad sa saradnicima, nastavnicima i profesorima iz ovih predmeta. Samo je jedan profesor s kojim sam obavila intervju išao, na vlastitu inicijativu na stručno usavršavanje vezano za metodiku nastave, dok ostala tri nisu nikada.

ZAKLJUČAK

Kao generalni zaključak nameće se poprilična apokaliptička premisa: kriza u obrazovanju rezultat je opće društvene krize, samim tim kao najfatalnija posljedica pokazuje se da su mladi, sutra građani BiH dezintegrirani od pozitivnih vrijednosti. Vrlo brzo većina obrazovanih mladih ljudi ili napušta svoje domove odlazeći u evropske, zapadne zemlje, pak oni koji ostaju postaju dio mase koja se ne bavi društvenom angažiranosti, koja ne propituje društvene tendencije i koja se kritički ne odnosi prema stvarnosti u kojoj živi.

Mostar kao središnji dio južnog dijela Bosne i Hercegovine ima rasute probleme na nekoliko nivoa, no može se reći da je izvoriste tih istih iz dva smjera. Jedan u najvećemu proizilazi iz dosta dubokih ratnih

stradanja koja do danas nisu prevaziđena i zacjeljena, pak drugi izvor problema jesu nejasne javne politike i strategije razvoja grada pa tako i obrazovnog sistema. Mostar čini se proživljava u svojoj historiji, nikada do sada jaku krizu u svim segmentima življenja.

Niti jedan od intervjuisanih profesora nema pozitivno iskustvo rada sa đacima u srednjim školama, u najvećemu oni tu omladinu opisuju kao najmanje sklonu promjenama, kao prezaštićenu od vanjskih uticaja, sklonu pretjeranim ambicijama, netolerantnu i nespremnu na dijalog.

Sve škole ili većina škola u gradu Mostaru ne koristi savremene tehnologije (projektor, video radovi, radionice, izlasci van škole – terenska nastava) u nastavi ali svi profesori u sklopu predmeta koje smo analizirali radi inovacije u nastavi: uvođenjem novijih i savremenijih metoda u nastavi (svi putem dijaloga prezentiraju nastavne planove i programe), većina se trudi kroz svoje predmete pomoći mladima da budu aktivniji u društvenom životu i da generalno postavljaju više pitanja sebi i prema svijetu u kojem žive.

Na kraju, da zaključim da se stekao opći dojam da jeste veliki izazov raditi u obrazovanju u gradu Mostaru gdje su podjednako đaci ali i njihovi profesori svakodnevno u dilemama kako izaći u susret mnogim izazovima. Rad i stanje u srednjim školama jeste direktna refleksija stanja u široj lokalnoj zajednici ali i u bosanskohercegovačkom društvu.

Nedostatak discipline, opće kulture koji su posljedica očiglednih odgojnih deficita s jedne strane kod đaka, neadekvatno riješena pozicija profesora u školama, visok stepen nekulture u organizaciji rada, nepotizam i korupcija sigurno jesu kao glavni aparati društvene devijacije samo neki od primarnih problema sa kojima se svakodnevno profesori ali i čitav obrazovni sistem nosi.

LITERATURA

- Fočo, S. (2000). *Čovjek i demokratske promjene*. Zenica: Dom štampe.
- Hajder, M. (2011). *Ličnost nastavnika i promjene u obrazovanju*. Sarajevo: Sarajevo publishing.
- Islamović, E. (2013). *Sociologija obrazovanja*. Bihać: Pedagoški fakultet.
- Kundačina, M., & Bandur, V. (2004). *Akciono istraživanje u školi*. Užice: Učiteljski fakultet.
- Mandić, P., Radovanović, I., & Mandić, D. (2000). *Uvod u opštu i informatičku pedagogiju*. Beograd: Učiteljski fakultet/centar za usavršavanje rukovodilaca u obrazovanju
- Nastavni plan i program za opće gimnazije Federacije BiH, školska 1999. godina. Sarajevo: Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke kulture i sporta.
- Nastavni plan i program Učiteljsku školu Federacije BiH, školska 1994/95. godina. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta/ Pedagoški zavod.
- Nastavni plan i program za opće gimnazije Federacije BiH, školska 1994/95. godina. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta/ Pedagoški zavod.
- Nastavni plan i program za opće gimnazije Federacije BiH, školska 1998. godina. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke kulture i sporta.
- Nastavni plan i program za srednje umjetničke škol Federacije BiH, školska 1994/95. godina. Sarajevo:

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta/
Pedagoški zavod.

Peco, A. (2008). *Obrazovanje i nacionalna emancipacija (Iskustva Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću)*. Mostar: Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Nastavnički fakultet.

Peco, A. (2013). *Obrazovanje – između mita i stvarnosti*. Mostar: Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Nastavnički fakultet.

INFORMACIJE O AUTORU

Merima Jašarević Beganović

Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Nastavnički fakultet/Odsjek sociologija

e-mail: merima.jasarevic@unmo.ba